

Abstract

Danish and Norwegian Defence Policy After the Cold War: Between Geopolitics and Strategic Culture

The article deals with the differences between Norwegian and Danish defence policy in the period 1990 to 2010. Whereas Denmark chose to give priority to expeditionary forces for combat operations abroad, Norway was more focused on territorial defence. It is argued that one important reason was the geopolitical differences; Denmark was suddenly freed from territorial threats, while Norway shared a border with an unpredictable Russia. However, a range of different defence policies could have been pursued within this context. It can be argued that the divisive factor driving rapid orientation towards expeditionary missions in Denmark was the desire of key policymakers to pursue such a new policy, while the Norwegian leadership wanted continuity. The active use of the Danish Armed Forces, in turn, changed Denmark's strategic culture when it came to the use of military power, while Norway's armed forces were more closely tied to the traditional Nordic position on sovereignty and the use of force.

Keywords: **Norway | Denmark | Defence Policy | Geopolitics | Strategic Culture**

Sammendrag

I artikkelen drøftes forskjellene i norsk og dansk forsvarspolitikk i perioden 1990–2010. Mens Danmark raskt valgte å satse på ekspedisjonære avdelinger som skulle delta i kamppopdrag i utlandet, beholdt Norge et sterkere fokus på territorielle oppgaver. Det argumenteres for at geopolitiske forskjeller var en avgjørende grunn; Danmark var plutselig fri for territorielle trusler, mens Norge ennå grenset til et uforutsigbart Russland. Men flere ulike forsvarspolitiske strategier var tenkelig innenfor denne konteksten. Det argumenteres for at den avgjørende faktoren som drev frem den danske politikken var danske lederes ønske om endring i denne retningen, mens norske ledere i større grad var fornøyd med eksisterende politikk og ønsket kontinuitet. Den aktive bruken av det danske forsvaret førte til en endring av dansk strategisk kultur når det gjaldt anvendelse av militærmakt, mens Norge forble mer knyttet til det tradisjonelle nordiske synet på suverenitet og bruk av makt.

Nøkkelord: **Norge | Danmark | forsvarspolitikk | geopolitikk | strategisk kultur**

Norsk og dansk forsvars- politikk etter den kalde krigen: Mellom geopolitikk og strategisk kultur

HÅKON LUNDE SAXI
Institutt for forsvarsstudier

Norge og Danmark er tilsynelatende to svært like land. De to statene har nær beslektede skandinaviske språk og kulturer, demokratiske politiske systemer, sjenerøse velferdsstater og medlemskap i samme forsvarsallianse. For de fleste utenforstående kan de to landene nesten fremstå som politisk og sosialt identiske. Men også svært like stater kan av og til utvikle vesentlige forskjeller innenfor enkelte sektorer av samfunnet. Denne artikkelen vil argumentere for at forsvarspolitikken utgjør en slik forskjell.

Under den kalde krigen fulgte Norge og Danmark like forsvarspolitiske linjer. Forsvaret i begge land besto i hovedsak av store, relativt stasjonære, vernepliktsbaserte mobiliseringsstyrker som skulle forsvare nasjonens territorium mot en invasjon (Frantzen et al. 2008: 308–314; Dansk Institut for Internationale Studier 2005a: 90–91; Volden 2007: 19–81; Børresen et al. 2004: 51–84; Sundgot 1982). Etter den kalde krigen var Norge forsiktig med å engasjere seg i internasjonale militæroperasjoner, og gjorde det i utgangspunktet bare med relativt risikofrie støtteenheter. I forhold til Danmark beholdt Norge også lenger et mobiliseringsbasert territorialforsvar. Danmark valgte tidligere – og i langt større grad – en aktiv bruk av militærmakt som en del av sin utenrikspolitikk, og danske avdelinger var ofte blant de få vestlige styrkene som faktisk ble involvert i krigføring. I de to tiårene som er gått siden den kalde krigens slutt, har derfor norsk og dansk forsvarspolitikk utviklet seg svært forskjellig. Et sentralt spørsmål er: *Hvordan skal denne ulikheten forklares?*

Jeg vil argumentere for at ulik geopolitisk beliggenhet dannet viktige rammer for utviklingen, men geopolitikk alene forklarer ikke Danmarks

En stor takk til Rolf Tamnes og Magnus Petersson, samt tre anonyme fagfellevurderere, for deres uvurderlige bidrag til artikkelen. Alle feil og mangler er mine egne.

raske overgang til en aktiv bruk av forsvaret i utenrikspolitikken, og heller ikke Norges langt mer forsiktige holdning. Jeg vil argumentere for at det var ønsket om endring eller kontinuitet blant politiske og militære ledere som avgjorde tempoet og retningen i omstillingen av de væpnede styrker. Deres valg påvirket i sin tur hvilket tempo og grad de nasjonale strategiske samfunn endret syn på militærmaktens anvendelse, og dermed hvor raskt og i hvilken grad disse forandret seg.

Forsvarspolitikken etter den kalde krigen

I både Norge og Danmark ble det oppnevnt forsvarskommisjoner for å stake ut kursen mot slutten av den kalde krigen, og i begge land anbefalte kommisjonene en konservativ og forsiktig kurs. Men mens den danske kommisjonsanbefalingen raskt ble stilt i skyggen av nye utredninger som kom tidlig på 1990-tallet, dannet den norske grunnlag for forsvarets politikk frem til tusenårsskiftet.

	1990		2000		2010	
	Nor	Dan	Nor	Dan	Nor	Dan
Brigader/ kampgrupper	13	11	6	6	1	2
Selv. bataljoner	36	12	23	5–10	2	0
Fregatter ^a	5	3	4	3	5	3
Missiltorpedobåter	36	16	15	5	6	0
Ubåter	12	3	10	3	6	0
Kampfly	83	89	79	60	48	30
Heimevern	85 000	75 000	83 000	58 000	44 000	53 500
Totalt antall soldater	285 000	106 000	222 000	86 000	69 000	80 000

a. Tall for 2010 inkluderer skip som er under bygging.

Kilder: The International Institute for Strategic Studies (1989, 2000, 2010); Forsvarsministeriet (2009); Forsvarsdepartementet (2007–08).

Den norske forsvarskommisjonen av 1990 foreslo å redusere størrelsen på hæren fra 13 til 6 brigader, antall missiltorpedobåter fra 36 til 22, og antall kystartillerifort fra 29 til 13 (Forsvarskommisjonen av 1990 (1992): 194–197). Kommisjonens anbefalinger ble førende for langtidsplanen for forsvaret i perioden 1994–1998 (Forsvarsdepartementet 1992–93b: 7). Men endringer i forsvarets størrelse og organisasjon utgjorde ikke noen

konseptuell omlegging fra den kalde krigens dager; endringene var nesten utelukkende drevet frem av mangelen på økonomiske ressurser til å opprettholde den eksisterende strukturen (Ulriksen 2002: 264–265). Overgangen til et manøverorientert krigføringskonsept på midten av 1990-tallet endret ikke forsvarets grunnleggende orientering: å bekjempe en tallmessig overlegen fiendes forsøk på å besette norsk territorium (Sæveraas & Henriksen 2007: 125–149). Den norske langtidspanen for perioden 1999–2002 videreførte også i hovedsak forsvarskonseptet og strukturen fra foregående periode, men med minskende grad av forhåpning om å kunne modernisere strukturen innenfor de gjeldende økonomiske rammene (Forsvarsdepartementet 1997–98).

Den danske forsvarskommisjonen av 1988 foreslo ingen omfattende omlegging av forsvaret (Forsvarskommissionen af 1988 (1989)). På grunn av usikkerheten i den internasjonale situasjonen ble en eventuell omlegging av dansk forsvarspolitik satt på vent (Frantzen 2005: 154). Med forsvarsforliket for 1993–1994 kom det imidlertid en grunnleggende endring av dansk forsvarspolitik; i motsetning til tidligere forsvarsforlik var denne basert på fraværet av noen direkte trussel mot dansk territorium (Forsvarsministeriet 1992a: 1). Forliket vedtok også å opprette en brigade på 4500 soldater for deltagelse i internasjonale operasjoner, og det ble fra januar 1994 innført beordringsplikt til militæroperasjoner utenfor rikets grenser (Clemmesen 1995: 128). I det påfølgende forsvarsforliket for 1995–1999 ble hæren redusert fra fire til tre brigader, og den internasjonale brigade fikk prioritet på mottak av nytt utstyr (Forsvarsministeriet 1995: 2–3). I forsvarsforliket foreslo man også at en ny forsvarskommisjon skulle nedsettes. Den leverte sine funn og analyser 1998, og slo fast at det danske forsvaret nå med rette var gått fra å være et passivt avskrekkinginstrument til å bli et aktivt redskap i dansk utenrikspolitik (Forsvarskommissionen af 1997 (1998a): 17). Det påfølgende forsvarsforliket for 2000–2004 fulgte opp ved å orientere forsvaret ytterligere mot krisehåndtering (Forsvarsministeriet 1999), mens det danske heimevernet overtok mange av hærens territorielle oppgaver (Scheibye 2000).

Norge og Danmark ble begge engasjert i flere risikofylte utenlandsoppdrag etter den kalde krigen, men landene valgte å delta på ulike vis. I 1990 sendte Danmark et krigsskip til Persiabukta for å håndheve FNs embargo mot Irak, mens Norge sendte et støtteskip (Børresen et al. 2004: 190). Fra 1992 deltok Danmark med en forsterket infanteribataljon i FN-styrkene i Kroatia, og fra 1993 med en stridsvogneskadron i Bosnia. Dette var første gang i historien at stridsvogner ble anvendt i en av FNs fredsbevarende operasjoner (Rasmussen 1993: 6–18). Norge deltok først i Kroatia med militærpoliti og en transportkontrollenhet, og fra 1993 med et sanitetskompani og en helikopteravdeling i Bosnia (Børresen et al. 2004: 202–203). De danske stridsvognene ble i 1994 involvert i harde kamp-

handlinger. I en trefning avfyrt de 72 105mm granater, og kan ha tatt livet av opptil 150 bosnisk-serbiske soldater (Møller 2001: 276–299).

Fra 1997 deltok også Norge med manøveravdelinger på Balkan, i det som nå var blitt en NATO-operasjon. Den norske logistikkbataljonen i Bosnia ble erstattet med en mekanisert bataljon samt et uavhengig infanterikompani fra den nyopprettede Telemark bataljon (Gjeseth 2008: 163–164). Under Kosovokrigen i 1999 stilte Norge og Danmark med svært like bidrag. Begge land deltok med seks F-16 jagerfly i NATOs luftoperasjoner, og en mekanisert bataljon på bakken. Begge land opplevde problemer med å få bataljonene på plass i tide, noe som tok respektivt 8 og 16 uker for Danmark og Norge (Forsvarsministeren 2000: 27–28; Børresen et al. 2004: 223–226; Hækkerup 2002: 130–131).

Langtidsplanen for perioden 2002–2005 utgjorde et «paradigmeskifte» i norsk forsvarspolitik (Ulriksen 2007). Regjeringen slo fast at forsvaret var i en dyp og vedvarende strukturell krise. Dette skyldtes at det var oppstått en dobbel ubalanse i forsvaret: mellom oppgaver og ressurser, og mellom innretting og oppgaver (Forsvarsdepartementet 2000–01: 6–10). Både de nye nasjonale og internasjonale oppgavene krevde at reaksjonstid og kvalitet nå måtte bli viktigere enn volum i det norske forsvaret (Forsvarssjefen 2000: 7–8). Man hadde etter Kosovokrigen opprettet en innsatsstyrke for bruk i internasjonale operasjoner, men dette var kun en modifisering av den eksisterende kaldkrigsstrukturen (Forsvarsdepartementet 1998–99). Nå ble forsvarets grunnleggende innretting lagt om.

Den mest omfattende endringen var at hæren ble redusert fra seks til tre brigader, og man etablerte en vervet avdeling av bataljonsstørrelse (Forsvarsdepartementet 2001–02: 20–27). Den påfølgende langtidsplanen for 2005–2008 svekket det mobiliseringsbaserte vernepliktsforvar ved at man kuttet ytterligere en brigade, samt utfaset 14 eldre MTBer. Den stående brigaden skulle nå i prinsippet kunne anvendes utenlands, marinen skulle tilføres nye fregatter og MTBer, og luftforsvaret skulle kunne sende et bakke-til-luft batteri til utlandet (Forsvarsdepartementet 2003–04: 69). Langtidsplanen for 2009–2012 kuttet den siste mobiliseringsbrigaden i hæren, men tok ellers i hovedsak sikte på å opprettholde den eksisterende vektleggingen av oppgaver og utformingen av forsvaret (Forsvarsdepartementet 2007–08).

Men samtidig som det norske forsvaret beveget seg mot en mindre, mer stående struktur med større reaksjonsevne og bedre anvendelse i utlandsoppdrag, gikk det danske forsvaret enda lenger i denne retningen. I 2004 ble verneplikten redusert til fire måneder, man opprettet en vervet, stående brigade for rask innsetting i utlandet, og en brigade for å vedlikeholde Danmarks vedvarende deltagelse utenlands (Forsvarsministeriet 2004). Den danske marinen ble tilført tre nye fregatter og to fleksible støtteskip, som skulle muliggjøre operasjoner langt fra dansk territorium (Jensen 2004). Hæren spesialiserte seg på hurtig innsetting som en del av

en flernasjonalt koalisjon som skulle bedrive høyintensitetskrigføring (Kiærskou 2003). Flyvåpenet faset også ut nærmest alle kapasiteter som ikke var av en ekspedisjonær karakter (Nørby 2006: 179–181). Den danske forsvarskommisjonen av 2008 og det påfølgende forsvarsforliket for perioden 2010–2014 bekreftet og forsterket det danske forsvarrets orientering mot utenlandsoperasjoner (Forsvarskommissionen af 2008 (2009); Forsvarsministeriet 2009).

Danmark valgte også å gå lenger enn Norge i å delta i *risikofylte* utenlandsoperasjoner i det nye millenniumet. Mens både Norge og Danmark stilte med et likt antall F-16 jagerfly og spesialstyrker under den amerikanskledede invasjonen av Afghanistan i 2001–02, valgte Danmark fra høsten 2006 å involvere seg i det urolige Sør-Afghanistan. Danske land- og marinestyrker deltok også i den amerikanskledede «*Coalition of the Willing*» i Irak fra 2003–2007. Norge og Danmark har dermed blitt svært ulike både i styrkestruktur og deltagelse i utenlandsoppdrag i tiårene etter den kalde krigens slutt (Saxi 2010: 47–60).

Geopolittikk

Den kanskje mest innlysende forklaring på forskjellen mellom norsk og dansk forsvarspolitik er landenes ulike geopolitiske beliggenhet (Heurlin 2007: 57–58). Geopolitiske fremstillinger tar ofte utgangspunkt i at makt avtar med avstand, og at stater er «låst fast» i sin geografiske beliggenhet. Hovedspørsmålet blir dermed hvordan avstanden mellom stater, og spesielt de sterkeste av dem, påvirker deres adferd og relasjonene mellom dem (Mouritzen 2009: 168–169). Selv om det er viktig å presisere at geografisk beliggenhet *i seg selv* ikke determinerer staters handlinger, har utenriks- og sikkerhetspolitiske analyser med rot i geopolitiske fremstillinger en sterk stilling i academia, blant utenrikspolitiske praktikere og i den offentlige debatten om internasjonale spørsmål (Tuathail 1999; 2006). Både i Norge og Danmark har derfor geopolitiske analyser vært formende for forsvarspolitikken både før og etter den kalde krigen.

Den kalde krigens slutt endret ikke det faktum at Norge ennå grenset til Russland, en ustabil og uforutsigbar stormakt, samt at landet var i besittelse av store maritime områder som til en viss grad var omstridte. På grunn av usikkerheten knyttet til Russland, valgte forsvarskommisjonen av 1990 å konsentrere forsvaret om Nord-Norge, selv om den kalde krigen da var avsluttet (Forsvarskommisjonen av 1990 (1992): 119–121). Som historiker Olav Riste har påpekt, hadde Norge gode grunner til å være bevisst at den kalde krigens slutt ikke var det samme som «historiens slutt» (Riste 2005: 277). De store militære styrkene i Leningrad militærdistrikt forsvant ikke over natten, og det gjorde heller ikke den russiske nordflåten med

sine strategiske rakettubåter. Rolf Tamnes viser hvordan den norske regjeringen forble oppmerksom på at Norge befant seg innenfor den russiske innflytelsessfære, og at naturressursene i de omstridte nordområdene kunne være en kilde til konflikt (Tamnes 1997: 134–135).

Etter den kalde krigen var Danmark, i motsetning til Norge, utelukkende omgitt av venner og allierte, og opplevde ikke lenger noen trussel mot sitt territorium. Dette var en historisk enestående situasjon for Danmark. Historikerne Frantzen, Clemmesen og Friis skriver: «Ingen danske politikere, ej heller deres forældre eller bedsteforældre, havde oplevet en lignende situation» (Frantzen et al. 2008: 333). Den nye og historisk gunstige geopolitiske situasjonen gjorde det mulig å omdanne det danske forsvaret til et aktivt instrument i dansk utenrikspolitikk (Lyng et al. 2000: 202–203). Forsvaret, og spesielt den danske hæren, hadde innen 1992–93 nærmest ingen oppgaver å ivareta på dansk territorium (Clemmesen 1999: 191). Uten noen konvensjonell trussel mot dansk territorium ble internasjonale militæroperasjoner det danske forsvarets hovedformål. Når den direkte trusselen var forsvunnet, kunne forsvaret anvendes til å bekjempe indirekte trusler som uro og instabilitet i Europas utkant (Petersen 1995: 102–103). Selv om tysk gjenforening skapte en viss frykt i Danmark, var uroen ikke av militær karakter, men først og fremst i forhold til å bli politisk dominert av den store nabo i sør. Det multilaterale EU-samarbeidet var et viktig instrument for å unngå tysk hegemoni i Europa. Det var også et velfungerende NATO, samt en fortsatt amerikansk tilstedeværelse på kontinentet. Dette var en grunn til at forholdet til USA forble sentralt i dansk utenrikspolitikk (Mouritzen 1997: 34–36; 2007: 158–162).

Gradvis forbedret den sikkerhetspolitiske situasjonen seg både for Norge og Danmark. Dette muliggjorde i begge land en enda sterkere omlegging av forsvaret fra territorialforsvar mot innsatsforsvar. Polens inntreden i NATO i 1999 forbedret Danmarks geopolitiske beliggenhet betraktelig (Hækkerup 2002: 15). Det dansk-tyske korps, som i mer enn 30 år hadde forsvart Nord-Tyskland og Jylland, kunne nå omgjøres til et dansk-tysk-polsk korps med hovedkvarter i Szczecin, Polen (Forsvarsministeren 2000: 41–44). Danskene var også blant de sterkeste forkjemperne for at NATO måtte utvides til også å omfatte de baltiske stater (Kvist & Skipper 2007: 301–303; Petersen 1996). Med utvidelsen av NATO i 2004 ble da også disse medlemmer av alliansen. Danmark opplevde altså at den historisk gunstige sikkerhetssituasjonen forbedret seg ytterligere ved inngangen til 2000-tallet. Forsvarskommissjonen av 2008 slo fast at dansk forsvarspolitikk nå kunne konsentreres om å bekjempe nye trusler og destabiliserende faktorer i den globaliserte verden, fremme danske verdier samt opprettholde den historisk gunstige sikkerhetspolitiske situasjonen (Forsvarskommissionen af 2008 (2009): 72–73). Tradisjonelle territorielle trusler var fullstendig fraværende (Forsvarsministeriet 2009: 1).

Norge opplevde rundt årtusenskiftet at de russiske konvensjonelle styrkene på Kolahalvøya var kraftig redusert i omfang, men at de også ble omformet til å ha høyere beredskap, mobilitet og reaksjonstid (Forsvarsdepartementet 2000–01: 28–29). Man anså at disse styrkene raskt kunne anvendes for å oppnå politiske mål uten å måtte foreta en konvensjonell, landbasert invasjon av norsk territorium (Forsvarspolitisk utvalg av 1999 (2000): 28–29; Forsvarssjefen 2000: 7–8). Samtidig demonstrerte Norges deltagelse i Kosovokrigen at det norske forsvaret generelt, og hæren spesielt, manglet avdelinger som kunne anvendes i utenlandsoppdrag på kort varsel (Pharo 2000; Devold 2005: 3–4). For å møte disse utfordringene hjemme og ute, måtte forsvaret ha lavere reaksjonstid og høyere kvalitet. Samtidig opplevde man, i motsetning til Danmark, at mange trusler ennå var knyttet til nasjonalt territorium. En militær konfrontasjon i nordområdene, som et ledd i en politisk strategi, var fortsatt mulig. Den ville ha kort varighet og høy intensitet, og ville involvere primært sjø- og luftstridskrefter (Diesen 2008; Eide 2008; Utenriksdepartementet 2008–2009: 16–17). Å opprettholde en nasjonal evne til krisehåndtering, samt å invitere allierte «hjem» for å kompensere for det asymmetriske maktforholdet mellom Norge og Russland, sto derfor ennå sentralt i norsk forsvarspolitik (Forsvarspolitisk utvalg av 2006 (2007): 17–19; Støre 2008: 27).

Nødvendig, men ikke tilstrekkelig

Men selv om geopolitiske forskjeller nok var en *nødvendig* forutsetning for å forklare ulikhetene mellom Norge og Danmark, gir den ikke en *tilstrekkelig* forklaring på graden av kontinuitet i Norge og endring i Danmark. Som nevnt ovenfor erklærte den norske regjeringen i 2001 at forsvaret var i en dyp krise, både økonomisk og konseptuelt. Manglende omstilling hadde gjort forsvarsstrukturen uegnet til å møte den nye sikkerhetspolitiske situasjonen (Forsvarsdepartementet 2000–01: 6–10). Forsvarsminister Godal påpekte at dette var uvanlig krass språkbruk i et regjeringsdokument (Godal 2003: 55). Kontinuiteten i forsvarspolitikken hadde gitt Norge status som et spesielt tilfelle i NATO (Tamnes 2001: 274), og landet sto i fare for å bli oppfattet som en av alliansens gjenværende «kalde krigere» (Mevik 1999: 101). Omstillingen på 1990-tallet ble av Forsvarspolitisk utvalg av 1999 betegnet som langt på vei mislykket (Forsvarspolitisk utvalg av 1999 (2000): 26). En uavhengig utredning omtaler perioden som «det tapte tiår» i norsk forsvarspolitik (Brachel et al. 2006: 13). Norske bidrag i utenlandsoperasjoner hadde heller ikke vært optimale; de norske støtteavdelingene ble usynlige i alliansesammenheng og ga dermed liten uttelling hos allierte (Grandhagen 1997). Geopolittikken, eller andre varianter av den realistiske skolen, synes ikke å kunne gi noen tilfredsstillende

lende forklaring på hvorfor omstillingen av det norske forsvaret ikke var mer gjennomgripende i det første tiåret etter den kalde krigen. Hvorfor hadde ikke omleggingen skjedd gradvis i takt med at de sikkerhetspolitiske utfordringene endret seg? Hvorfor hadde ikke Norge, som var avhengig av alliert støtte i forholdet til Russland, lagt større vekt på å levere relevante bidrag til allierte operasjoner ute?

Mens omstillingen i Norge kom for sent, og i form av en krise, var omstillingen i Danmark nesten forut for sin tid. Den kalde krigen var så vidt avsluttet da danske kampstyrker ble sendt til Persiabukta høsten 1990, og Sovjetunionen hadde så vidt rukket å gå i oppløsning da danske infanterienheter ble sendt til Kroatia i mars 1992 (Petersen 2004: 448–461). Likevel, Danmark opplevde en annen geopolitisk virkelighet. I 1992 konkluderte forsvarsministeriets rådgivningsgruppe at faren for invasjon var forsvunnet (Forsvarsministeriet 1992b), og i desember 1993 ble dette synet offisielt politisk forankret gjennom en ny lov om forsvarets formål og organisasjon (Forsvarskommissionen af 1997 (1998b): 1–6). Danmarks sikkerhetspolitiske situasjon muliggjorde den nye forsvarspolitikken, men forutsetningene var en bred politisk konsensus i den utenrikspolitiske eliten samt folkelig støtte (Jakobsen 2005: 40–41). Man kunne valgt å ta ut et stort «fredsutbytte» etter den kalde krigen, men man fikk i stedet en bred konsensus om å benytte forsvaret aktivt i utenrikspolitikken (Rasmussen 2005: 67–70). Paradoksalt nok var det Norge som reduserte sine forsvarsbevilgninger mest. Norge gikk fra å bruke én prosent mer av bruttonasjonalproduktet (BNP) på forsvaret enn Danmark i perioden 1985–95, til å bruke omtrent samme andel av BNP i 2007 (NATO Defence Policy and Planning Division 2007: 7). Danmarks forsvarsutgifter sank altså betydelig *mindre* enn Norges i perioden etter den kalde krigen. Hvorfor valgte Danmark forsvarspolitisk aktivisme fremfor å høste fredsutbytte? Hvordan ble den nye forsvarspolitiske konsensusen skapt?

Lederes ønske om endring

Den danske historikeren Nikolaj Petersen finner at mye av årsaken til dansk militær aktivisme etter den kalde krigen er å finne i et ønske om en omlegging blant flere ledende personer i dansk politikk (Petersen 2004: 618). Mens lederne i Norge i hovedsak var fornøyd med den politikken man hadde ført under den kalde krigen, og ønsket å fortsette med denne, var flere sentrale ledere i Danmark misfornøyd og ønsket drastiske endringer. Jeg vil argumentere for at en del av årsaken til forskjellen mellom norsk og dansk forsvarspolitikk etter den kalde krigen dermed kan finnes på *individnivå*.

Danmark hadde i perioden 1982–1987 opplevd at en borgerlig regjering ble utfordret av et alternativt sikkerhetspolitisk flertall i Folketinget.

Dette flertallet fikk vedtatt at Danmark reserverte seg mot en rekke NATO-beslutninger, ofte i form av fotnoter i NATO-kommunikeer (Dansk Institut for Internationale Studier 2005b: 113–130). Til sammenligning hadde Norge bare én gang blitt et «fotnoteland», da man tok avstand fra amerikanske rakettskjoldplaner i mai 1986 (Tamnes 1997: 127). Den danske venstrepolitikeren Uffe Ellemann-Jensen tjente som utenriksminister i den konservative Schlüter-regjeringen 1982–93. Han opplevde i denne tiden Danmark som et «fotnoteland» som svek sine allierte (Ellemann-Jensen 2004; 2007: 172–173). Ellemann-Jensen ønsket å bedre på det negative omdømmet han opplevde at Danmark hadde fått under den kalde krigen, gjennom å opptre som en pålitelig alliert som sto side om side med sine venner (Kvist & Skipper 2007: 183).

I likhet med Ellemann-Jensen hadde sosialdemokraten Hans Hækkerup vært svært ukomfortabel med Danmarks fotnotepolitikk på 1980-tallet (Hækkerup 2002: 140–142). Hækkerup var i 1990 medlem av forsvarskomiteen i Folketinget og sosialdemokratenes forsvarspolitiske talsmann. Da FNs sikkerhetsråd i august 1990 vedtok en våpenembargo mot Irak, arbeidet Hækkerup og Ellemann-Jensen tett sammen med sjefen for forsvarsstaben, viseadmiral Hans Garde, for å få politisk flertall for å bidra med danske styrker til å håndheve blokaden (Ellemann-Jensen 1996: 247–249; Hækkerup 2002: 94–98). Selv om bidraget var beskjedent, var det symbolsk veldig viktig: dette var første gang danske styrker ble sendt «*out of area*» hvis vi ser bort fra tradisjonelle FN-oppdrag (Petersen 2004: 151–156).

Hækkerup tiltrådte i 1993 som forsvarsminister i den sosialdemokratiske Nyrup Rasmussen-regjeringen. Han fortsatte der å utfordre tidligere praksiser for bruk av danske styrker i utenlandsoperasjoner. Noe av det første han gjorde som forsvarsminister var å tilføre de danske styrkene i Kroatia tyngre våpen, som panservernraketter, pansrede kjøretøyer og bombekastere (Forsvarsministeren 1993). Det var også Hækkerup som presset på for å få en dansk stridsvogneskadron til Bosnia, til tross for sterk motstand fra både FN og det danske utenriksdepartementet (Lyng et al. 2000: 212–213; Jakobsen 2005: 41–42). Uten disse tyngre våpnene hadde kanskje danskene i Tuzla blitt like ydmyket som nederlenderne i Srebrenica (Jakobsen 2006b: 93–94). Hækkerup viste også en sterk interesse for de internasjonalt anvendbare delene av forsvaret, hvis oppbygning og utvidelse han så som sitt hovedprosjekt (Hækkerup 2002: 187, 203; Særmark-Thomsen 2008: 136).

Statsminister og venstrepolitiker Anders Fogh Rasmussen videreførte etter 2001 den «dynamiske duo»s (Jakobsen 2006b: 93–94) prosjekt, da han i 2003 besluttet at Danmark skulle delta i den amerikanskledede invasjonen av Irak (Rasmussen et al. 2003). Han mente at dansk forsvarspolitik helt siden 1864 hadde bestått i å gjemme seg bak andre. For Rasmus-

sen var det derfor avgjørende å bryte med det han anså som Danmarks pinlige fortid, og markere dagens Danmark som en god alliert (Kaae & Nissen 2008: 218; Jakobsen 2006a: 6–8). Rasmussen begrunnet dermed, som Ellemann-Jensen på 1990-tallet, Danmarks deltagelse som en *moralisk* forpliktelse, og han tok beslutningen til tross for motstand fra utenriksminister Per Stig Møller (Mouritzen 2006: 506–507).

I Norge ønsket imidlertid verken de politiske eller militære lederne å endre den etablerte praksis fra den kalde krigen. I 1990 ville verken den borgerlige Syse-regjeringen eller den sosialdemokratiske Brundtland-regjeringen, som overtok i november, bidra i krigsoperasjoner utenfor NATOs virkeområde (Børresen et al. 2004: 189–191). Dermed fortsatte man i Norge det som hadde vært både norsk og dansk politikk under den kalde krigen (Liland & Pharo 1999). Arbeiderpartipolitiker og forsvarsminister Johan Jørgen Holst poengterte at det ikke var naturlig for Norge å delta i slike oppdrag (Holst 1991: 3). Holst var en ivrig forkjemper for å tilpasse NATO til den nye tid (Knudsen 1996: 220–221), men i sin egen visjon for det norske forsvaret så han ikke for seg en større orientering mot nye oppdrag (Holst 1992). Forsvarssjef admiral Torolf Rein (1989–94) la også vekt på sitt ønske om forsvarspolitisk kontinuitet (Rein 1991).

Den norske beredskapsstyrken for FN ble i 1992 økt fra 1300 til 2000 soldater, men i motsetning til den internasjonale brigaden i Danmark kunne denne styrken kun anvendes til tradisjonell fredsbevaring, ikke høyintensitetskrigføring (Forsvarsdepartementet 1992–93a: 61–69). En ny infanteribataljon ble opprettet som en del av Norges bidrag til NATOs hurtige innsatsstyrke, men denne fikk liten oppmerksomhet. Få norske politikere syntes å tro at styrken kunne bli anvendt til skarpe utenlandsoppdrag (Borgersen 1998: 55–61; Græger 2007: 65–68). Styrken var også svært lett utrustet med tanke på kampoppdrag (Granviken et al. 1995: 44–46), og fremsto derfor som mest symbolsk (Ulriksen 2002: 238).

Holsts etterfølgere, arbeiderpartipolitiker Jørgen Kosmo (1993–97) og Kristelig Folkeparti-politiker Dag Jostein Fjærvoll (1997–99), la begge vekt på at Norges sikkerhetspolitiske situasjon var preget av usikkerhet. Noen dramatisk omlegging av forsvaret var derfor uønsket sett fra deres perspektiv (Kosmo 1996: 1; Fjærvoll 1998: 8–9). General Arne Solli, forsvarssjef i perioden 1994–98 og en nær samarbeidspartner for Kosmo, ønsket å skape ro i forsvarsorganisasjonen gjennom å unngå flere nedskjæringer. De nødvendige midler til å modernisere forsvarsstrukturen vedtatt etter forsvarskommisjonen av 1990 skulle isteden komme fra økte bevilgninger. Dette viste seg imidlertid urealistisk (Børresen et al. 2004: 137–139). Resultatet var at en rekke kritiske mangler gjorde seg gjeldende grunnet manglende investeringsmidler (Gjeseth 2008: 69–71; Haugen 2000: 107–108).

På grunn av forswarets voksende økonomiske utfordringer tok forsvarssjef Solli høsten 1998 initiativet til en ny forsvarsstudie (Solli 1998). Denne ble ledet av den fremtidige forsvarssjefen Sverre Diesen, og ble raskt et virkemiddel for en total omlegging av forsvaret; fra nasjonalt nødvergeinstrument, som skulle sikre nasjonens overlevelse, til et mer anvendbart politisk instrument (Forsvarssjefen 2000; Diesen 1999). Denne omleggingen var i henhold til Diesens overbevisning om at militærmakten hadde endret karakter etter den kalde krigen (Diesen 1998; 2005). Forslagene i Forsvarsstudie 2000 ble i hovedsak støttet av det regjeringsoppnevnte forsvarspolitiske utvalget, som avleverte sine forslag samtidig med Forsvarsstudien (Forsvarspolitisk utvalg av 1999 (2000)).

Denne kontroversielle reformen trengte imidlertid politiske forkjempere. Det fikk den i den erfarne arbeiderpartipolitikerens Bjørn Tore Godal, som var forsvarsminister i perioden 2000–01. Godal ble nå overbevist om at forsvaret måtte omdannes til en organisasjon som kunne levere mer relevant militærmakt både ute og hjemme (Godal 2001; Moen 2001a; 2001b; NTB 2001; 2000). Til tross for bred motstand lyktes han i å få gjennomslag for mesteparten av reformforslagene (Godal 2003: 54–69; Græger 2007: 266–267; Børresen et al. 2004: 139–143). Implementeringen av reformene skulle imidlertid bli overlatt til Godals like reformivrige etterfølger, Kristin Krohn Devold (2001–05). Hun ble en aktiv forkjemper for det hun betegnet som «et mer relevant forsvar»; et forsvar med kortere reaksjonstid og høyere kvalitet, som burde konsentrere seg mer om å levere høykvalitets nisjekapasiteter til internasjonale operasjoner (Devold 2002a; 2002b; Brzezinski 2003; Devold 2004; 2005). Det var under Devold at det norske forsvaret for første gang siden andre verdenskrig ble involvert i regulære kamphandlinger, da en norsk F-16 bekjempet bakke-mål i Afghanistan 27. januar 2003 (Græger & Leira 2005: 46).¹ Dette var ni år etter at danske stridsvogner hadde engasjert bosnisk-serbiske styrker utenfor Tuzla i april 1994.

Strategisk kultur

Ellemann-Jensen, Hækkerup og Rasmussen hevdet selv, da de besluttet å sende danske soldater på kontroversielle utenlandsoppdrag, at de var med på å endre den strategiske tenkningen som hadde rådet i Danmark siden nederlaget mot Preussen og Østerrike i 1864: at Danmark var en miniputt-stat som ikke kunne gjøre noen forskjell i verden (Ellemann-Jensen 1996: 139; 2004: 191–192; Hækkerup 2002: 97–98; Kaae & Nissen 2008:

1. Rundt 80–100 norske spesialsoldater hadde også vært i Afghanistan fra januar 2002, men deres eksakte antall og aktiviteter ble ikke offentliggjort.

214–235). Peter Viggo Jakobsen finner at deres vellykkede anvendelse av militærmakt, sett fra et dansk perspektiv, bidro radikalt til å endre Danmarks tradisjonelle syn på seg selv som en liten og ubetydelig makt (Jakobsen 2006b: 94). Hans-Henrik Holm argumenterer for at der danske politikere tidligere hadde sett forsvaret som et symbolsk men betydningsløst bidrag til allianseforsvaret, begynte man nå å tenke på det som et avgjørende utenrikspolitisk virkemiddel (Holm 2002: 13).

Jeg vil argumentere for at det som skjedde på begynnelsen av 1990-tallet var en endring av dansk «strategisk kultur». Denne er vanligvis definert som «ideer, kondisjonerte følelsesmessige responser og vanemessig adferd» som medlemmene av det nasjonale strategiske samfunn har tilegnet seg (Gray 2007: 6; Snyder 1977: 8). Begrepet gir oss nyttig innsikt i ulike samfunns «risikopersepsjon, målsetninger og relative vilje til maktbruk» (Wilson 2008: 14). Et samfunns strategiske kultur blir ofte formet over tid av historiske erfaringer, politisk og militær organisering samt geografiske og ressursmessige forhold (Macmillan & Booth 1999: 365–366; Howlett & Glenn 2005: 121–123). Disse vanemessige ideene kan imidlertid også endres relativt raskt, som et resultat av eksterne sjokk og av at ledere introduserer nye måter å agere på (Farrell 2001: 81–83). Jeg vil argumentere for at spesielt når det gjelder vilje til å anvende militærmakt, ser vi en raskt økende ulikhet i dansk og norsk strategisk kultur i perioden 1990–2010.

En som forfekter det syn at dansk strategisk kultur endret seg etter den kalde krigen, er Mikkel Vedby Rasmussen. Han argumenterer for at en bred konsensus vokste frem i dansk politikk for en aktiv utenrikspolitikk hvor forsvaret var en av de fremste og mest naturlige utenrikspolitiske redskapene (Rasmussen 2005). Sten Rynning mener på samme måte å kunne se at Danmark nå gjenoppsto som en «strategisk aktør», en som var villig til å bruke makt for å oppnå sine mål (Rynning 2003). Dette synet på forsvaret skilte seg klart fra det uuttalte, men rådende syn under den kalde krigen, som var at Danmarks skjebne ville avgjøres av andre uansett hva man foretok seg (Pharo 1994: 203). En stille determinisme hadde preget dansk forsvarspolitikk, i alle fall under den kalde krigen, og muligens helt siden 1864 (Heurlin 2004: 221–228).

Den danske diplomaten Christian Hoppe peker på at Danmarks aktive politikk overfor de baltiske statene viste at noe hadde endret seg i dansk utenrikspolitisk tenkning: den gamle danske holdningen ville vært å anta at små stater ikke kunne gjøre noen forskjell. Nå ble det antatt at Danmark både bilateralt og multilateralt var en viktig aktør (Hoppe 1994: 68–69). Anders Wivel påpeker at det danske verdenssynet beveget seg nærmere det amerikanske, hvor det for å sikre en trygg og liberal verdensorden ble sett på som nødvendig både å ha og å anvende militærmakt ved visse anledninger (Wivel 2005). Et mer kritisk syn på den nye danske strate-

giske tenkningen kommer fra historikeren Poul Villaume, som kritiserer det han oppfatter som en gryende ny «stormaktsmentalitet» i dansk utenrikspolitikk (Villaume 2006).

Norge beveget seg i mindre grad bort fra det tradisjonelle nordiske synet på militær makt som hadde vært dominerende under den kalde krigen. Verken militære eller politiske ledere ønsket noen omfattende endringer (Græger & Leira 2005: 54; Græger 2009: 356–366). I Somalia og på Balkan valgte Norge bevisst kun å stille med støtteavdelinger der hvor det foregikk kamphandlinger. Transport, logistikk og sanitetsavdelinger var det typiske norske bidraget. Først i 1997 endret dette mønsteret seg, da en mekanisert bataljon ble sendt til Bosnia (Børresen et al. 2004: 196–236). Norske politikere ønsket ikke å bli assosiert for tett med militære anliggender, men ønsket samtidig å bidra i operasjoner hvor Norges allierte var involvert. Løsningen ble å betone de humanitære og «ikke-militære» aspektene ved Norges militære engasjement (Haaland 2008: 83–85). En humanitær betoning av de militære utenlandsoppdragene man påtok seg var tryggere og mindre kontroversielt (Friis 2006: 112). Denne observasjonen passer godt med det Halvard Leira har kalt den norske «fredsdiskursen» (Leira 2004; 2005). Lange, Pharo og Østerud, samt Skånland, peker også på det de kaller ideen om en norsk fredstradisjon, som sto sterkt etter den kalde krigen (Lange et al. 2009: 12–26; Skånland 2009). Norsk utenrikspolitisk tenkning syntes i liten grad å åpne for bruk av militære virkemidler, verken for å fremme norske verdier eller interesser (Neumann & Ulriksen 1997; Ulriksen 2002).

Selv etter forsvarsreformen 2001–02 forble Norge mer forsiktig enn Danmark med å sende regulære kampavdelinger til krigsområder. I Irak valgte man kun et symbolsk bidrag med et ingeniørkompani, og kun etter at FNs sikkerhetsråd hadde vedtatt en resolusjon som oppfordret til internasjonal stabilisering av Irak (Utenriksdepartementet 2003). Danmarks større villighet til å anvende militære virkemidler uten godkjennelse fra FNs sikkerhetsråd, plasserte landet blant de «post-westfalske» statene når det gjelder det moralske og utilitære synet på bruk av makt i internasjonal politikk (Forster 2006: 205). Norge markerte derimot et mer tradisjonelt nordisk syn på suverenitet og bruk av makt (Browning 2007: 36–39). I Afghanistan deltok Norge på lik linje med Danmark i invasjonen i 2001–02, men unngikk deretter å sende regulære kampstyrker til det urolige sør da ISAF utvidet sitt mandat dit høsten 2006. Denne beslutningen ble kritisert fra allierte land som deltok i Sør-Afghanistan (Evans et al. 2006; Vinding et al. 2006).

Spesielt forsiktig var man fra norsk hold med å benytte ordet «krig». Statsminister Kjell Magne Bondevik ble beskyldt for å ha trivialisert Norges militære engasjement da han kalte Kosovokrigen for en «begrenset militær aksjon» (Bondevik 2006: 431–434). I Danmark hadde man imid-

lertid ikke de samme problemene med å hevde offentlig at landet befant seg i krig, 15 år etter slutten på den kalde krigen. Peter Viggo Jakobsen påstår at «ingen lettet på et øyelokk» da en dansk politiker påsto at Danmark ble forsvart i Iraks ørken eller Afghanistanens fjell (Jakobsen 2005: 37). I to kronikker som forsøker å forklare hvorfor landet var i Afghanistan, nevnte den norske forsvarsministeren først humanitære og utviklingsmotive, mens den danske med en gang argumenterte med Danmarks sikkerhetsbehov (Strøm-Erichsen 2007; Gade 2005). Den danske regjeringen betonet jevnlig at Danmark var en del av den globale «krigen mot terror», og at denne hadde både offensive og defensive aspekter (Frantzen et al. 2008: 352–364).

Den norske tilbakeholdenheten med bruk av militære virkemidler vedvarte dermed etter forsvarsreformene på 2000-tallet, sammenlignet med Danmark, til tross for en økende norsk militær evne til å prosjektere militærmakt til fjerne himmelstrøk. Der hvor Norge deltok militært kviet man seg mer enn danskene for å vektlegge de militære aspektene ved bidragene, og man unngikk områder der det pågikk harde kamphandlinger.

Konklusjon

Det å ta innover seg Norges og Danmarks ulike geopolitiske beliggenheter er en nødvendig forutsetning for å forstå forskjellene mellom landenes forsvarspolitiske linjer i perioden 1990–2010. Uten noen territoriell trussel mot dansk territorium sto Danmark fritt til å omstille sitt forsvar til et utenrikspolitisk instrument etter 1990. Norges fortsatte naboskap til den uforutsigbare stormakten Russland, samt Norges store, ressursrike og delvis omstridte havområder i nord, gjorde at forsvaret måtte beholde sitt territoriale fokus også etter den kalde krigen. Disse ulike utgangspunktene la rammene for hvilken politikk som var mulig etter den kalde krigen, men dette mulighetsrommet kunne utnyttes på ulike sett. Geopolitikken gir dermed ingen tilstrekkelig forklaring på ulikhetene mellom forsvarspolitikken i Norge og Danmark.

Den tidlige danske aktivistiske forsvarspolitikken, med kampavdelinger som ble plassert i utsatte områder og den sterke prioriteringen som ble gitt til fordel for avdelinger tiltenkt utenlandsoppdrag, var et resultat av en bevisst og ønsket politikk fra en gruppe danske politikere, offiserer og forsvarsbyråkrater. Et like tenkelig alternativ hadde vært en kraftig nedbygging av forsvaret. I Norge markerte derimot både politikere og ledende offiserer at de ikke ønsket noen omlegging. De forsøkte i størst mulig grad å skape kontinuitet i både struktur og anvendelse av forsvaret. Norge deltok likevel med betydelige militære styrker i utenlandsoppdrag, men store anstrengelser ble gjort for at disse skulle være av en ikke-stridende type.

Avdelinger tiltenkt internasjonale oppgaver ble også gitt minimal oppmerksomhet, og ble utformet mest med tanke på tradisjonell fredsbevaring eller symbolske oppgaver.

I Danmark ledet den aktivistiske bruken av forsvaret til en endring i måten man tenkte om bruk av militærmakt. I Norge var graden av kontinuitet så stor at det resulterte i en forsvarspolitisk kriseerklæring fra regjeringen i 2001. Synet på militærmaktens rolle i Norge forble sterkt påvirket av den geopolitiske tenkningen fra den kalde krigens dager, og den tradisjonelle norske skepsisen til bruk av militærmakt i utenrikspolitikken vedvarte også etter den kalde krigen. Selv etter forsvarsreformene i 2001–02 forble Norge derfor mer skeptisk til bruk av militære virkemidler i utenrikspolitikken enn Danmark, samt mer opptatt av internasjonal legitimitet.

Litteratur

- Bondevik, Kjell Magne (2006) *Et liv i spenning*. Oslo: Aschehoug.
- Borgersen, Tor Aagaard (1998) *Forsvaret i skuddlinjen: En analyse av debatten rundt opprettelsen og iverksettelsen av Telemark bataljon*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Brachel, Thomas, Ingunn Botheim & Gunnar Bakkel (2006) «Rapport Nr. 2006:7: Omstillingen av Forsvaret 2002–2005 – dokumentering av resultater og måloppnåelse». Oslo: Statskonsult.
- Browning, Christopher S. (2007) «Brand Nordicity: Models, Identity and the Decline of Exceptionalism». *Cooperation and Conflict*, 42 (1): 27–51.
- Brzezinski, Matthew (2003) «Who's Afraid of Norway?». *The New York Times*, 24. august.
- Børresen, Jacob, Gullow Gjeseth & Rolf Tamnes (2004) *Allianseforsvar i endring: 1970–2000. Norsk forsvarshistorie*. Bergen: Eide Forlag.
- Clemmesen, Michael H. (1995) «The Politics of Danish Defence 1967–1993» i Carsten Due-Nielsen & Nikolaj Petersen (red.) *Adaptation and Activism: The Foreign Policy of Denmark 1967–1993*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Clemmesen, Michael H. (1999) «Present and future command structure: A Danish view» i Thomas-Durell Young (red.) *Command in NATO After the Cold War: Alliance, National, and Multinational Consideration*. Darby, PA: DIANE Publishing.
- Dansk Institut for Internationale Studier (2005a) *Danmark under den kolde krig: Den sikkerhedspolitiske situation 1945–1991*. Bind 4: *Konklusjon og perspektiver; Bilag*. København: Dansk Institut for Internationale Studier.
- Dansk Institut for Internationale Studier (2005b) *Danmark under den kolde krig: Den sikkerhedspolitiske situation 1945–1991*. Bind 3: *1979–1991*. København: Dansk Institut for Internationale Studier.
- Devold, Kristin Krohn (2002a) «What Europe wants from NATO?». *Speech at the NATO/GMFUS Conference, Brussels*. Tilgjengelig på <http://www.nato.int/docu/speech/2002/s021003c.ht>. Lesedato 10.03.2009.
- Devold, Kristin Krohn (2002b) «Interview – Kristin Krohn Devold: Norwegian defence minister». *NATO Review*: 26–28.
- Devold, Kristin Krohn (2004) «Fra snuoperasjon til transformasjon». *Norsk Militært Tidsskrift*, 174 (2): 4–11.

- Devold, Kristin Krohn (2005) *Nyttårsforedraget 2005: Vilje til å endre, evne til å forsvare*. Oslo: Forsvarsdepartementet.
- Diesen, Sverre (1998) *Militær strategi: En innføring i maktens logikk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Diesen, Sverre (1999) «Forsvarsstudie 2000». *Norsk Militært Tidsskrift*, 168 (12).
- Diesen, Sverre (2005) «Mot et allianseintegrert forsvar» i Øyvind Østerud & Janne Haaland Matlary (red.) *Mot et avnasjonalisert forsvar?* Oslo: Abstrakt Forlag.
- Diesen, Sverre (2008) «Security and the Northern region» i Rose Gottemoeller & Rolf Tamnes (red.) *High North: high stakes. Security, energy, transportation, environment*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Eide, Espen Barth (2008) «The return of geopolitics and energy security» i Rose Gottemoeller & Rolf Tamnes (red.) *High North: high stakes. Security, energy, transportation, environment*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Ellemann-Jensen, Uffe (1996) *Din egen dag er kort: Oplevelser og indtryk*. København: Aschehoug.
- Ellemann-Jensen, Uffe (2004) *Fodfejl: Da Danmark svigtede under Den Kolde Krig*. København: Gyldendal.
- Ellemann-Jensen, Uffe (2007) *Vejen, jeg valgte: Ti Mands Minde. Foredrag på Vartov*. København: Gyldendal.
- Evans, Michael, Richard Beeston & Roger Boyes (2006) «You must do a lot more to pull your weight, Nato chief chides refuseniks». *The Times*, 13. september.
- Farrell, Theo (2001) «Transnational Norms and Military Development: Constructing Ireland's Professional Army». *European Journal of International Relations*, 7 (1): 63–102.
- Fjærvoll, Dag Jostein (1998) «Forsvarets utfordringer inn i år 2000». *Norsk Militært Tidsskrift*, 167 (2): 4–13.
- Forster, Anthony (2006) *Armed Forces and Society in Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Forsvarsdepartementet (1992–93a) *Beredskap for fred – Om Norges framtidige militære FN-engasjement og FNs rolle som konfliktløser*. Stortingsmelding nr. 14. Oslo: Forsvarsdepartementet.
- Forsvarsdepartementet (1992–93b) *Hovedretningslinjer for Forsvarets virksomhet og utvikling i tiden 1994–1998*. Stortingsmelding nr. 16. Oslo: Forsvarsdepartementet.
- Forsvarsdepartementet (1997–98) *Hovedretningslinjer for Forsvarets virksomhet og utvikling i tiden 1999–2002*. Stortingsmelding nr. 22. Oslo: Forsvarsdepartementet.
- Forsvarsdepartementet (1998–99) *Tilpasning av Forsvaret til deltagelse i internasjonale operasjoner*. Stortingsmelding nr. 38. Oslo: Forsvarsdepartementet.
- Forsvarsdepartementet (2000–01) *Omleggingen av Forsvaret i perioden 2002–2005*. Stortingsproposisjon nr. 45. Oslo: Forsvarsdepartementet.
- Forsvarsdepartementet (2001–02) *Gjennomføringsproposisjonen – utfyllende rammer for omleggingen av Forsvaret i perioden 2002–2005*. Stortingsproposisjon nr. 55. Oslo: Forsvarsdepartementet.
- Forsvarsdepartementet (2003–04) *Den videre moderniseringen av Forsvaret i perioden 2005–2008*. Stortingsproposisjon nr. 42. Oslo: Forsvarsdepartementet.
- Forsvarsdepartementet (2007–08) *Et forsvar til vern om Norges sikkerhet, interesser og verdier*. Stortingsproposisjon nr. 48. Oslo: Forsvarsdepartementet.

- Forsvarskommisjonen av 1990 (1992) *NOU 1992:12 Forsvarskommisjonen av 1990*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Forsvarskommisjonen af 1988 (1989) *Forsvaret i 90'erne*. København: Schultz Grafiske.
- Forsvarskommisjonen af 1997 (1998a) *Fremtidens forsvar*. Hovedbind. København: Forsvarsministeriet.
- Forsvarskommisjonen af 1997 (1998b) «Lov Nr. 909 af 8. december 1993 om forsvarrets formål, opgaver og organisation m.v.». *Fremtidens forsvar*. Bilagsbind 2. København: Forsvarsministeriet.
- Forsvarskommisjonen af 2008 (2009) *Dansk forsvar – Globalt engagement*. København: Forsvarsministeriet.
- Forsvarsministeren (2000) *Årlig Redegørelse 1999*. København: Forsvarsministeriet.
- Forsvarsministeren (Hans Hækkerup) (1. april 1993). «1992–93 – B 79 (oversigt): Forslag til folketingsbeslutning om at øge sikkerheden hos det danske personel ved FN's fredsbevarende styrke i det forhenværende Jugoslavien (UNPROFOR) samt udvide det danske bidrag til UNPROFOR's». Tilgjengelig på <http://www.folketinget.dk/doc.aspx?samling/19921/menu/00000002.htm>. Lesedato 03.10.2008.
- Forsvarsministeriet (1992a) *Aftale om forsvarrets ordning 1993–1994*. København: Forsvarsministeriet.
- Forsvarsministeriet (1992b) «Rapport om forsvarrets fremtidige struktur og størrelse». København: Rapport fra det af Forsvarsministeren den 11. april 1991 nedsatte Udvalg vedrørende forsvarrets utvikling mv.
- Forsvarsministeriet (1995) *Aftale om forsvarrets ordning 1995–1999*. København: Forsvarsministeriet.
- Forsvarsministeriet (1999) *Aftale om forsvarrets ordning 2000–2004*. København: Forsvarsministeriet.
- Forsvarsministeriet (2004) *Aftale om forsvarrets ordning 2005–2009*. København: Forsvarsministeriet.
- Forsvarsministeriet (2009) *Forsvarsforlig 2010–2014*. København: Forsvarsministeriet.
- Forsvarspolitisk utvalg av 1999 (2000) *NOU 2000:20 Et nytt forsvar*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- Forsvarspolitisk utvalg av 2006 (2007) *NOU 2007:15 Et styrket forsvar*. Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- Forsvarssjefen (2000) *Forsvarssjefens Forsvarsstudie 2000: Sluttrapport*. Oslo: Forsvarets Overkommando.
- Frantzen, Henning A. (2005) *NATO and Peace Support Operations 1991–1999: Policies and Doctrines*. London & New York: Frank Cass.
- Frantzen, Ole L., Michael H. Clemmesen & Thomas Wegener Friis (2008) *Danmarks krigshistorie 2: 1814–2008*. København: Gads Forlag.
- Friis, Karsten (2006) «The Power of the Draft: A Century of Changing Legitimacy of Norway's Armed Forces» i Pertti Joenniemi (red.) *The Changing Face of European Conscription*. Aldershot, Hampshire: Ashgate.
- Gade, Søren (2005) «Et tidssvarende forsvar, der gør en forskel». *Dagbladet Holstenbrostruer*, 8. august.
- Gjeseth, Gullow (2008) *Hæren i omveltning 1990–2008*. Bergen: Vigmostad & Bjørke.
- Godal, Bjørn Tore (2001) «Omstilling for en ny tid – et moderne og fleksibelt forsvar». *Norsk Militært Tidsskrift*, 171 (2): 4–13.

- Godal, Bjørn Tore (2003) *Utsikter*. Oslo: Aschehoug.
- Grandhagen, Kjell (1997) «Med IFOR til Bosnia-Herzegovina: Erfaringer fra den Nordisk-Polske brigade». *Norsk Militært Tidsskrift*, 166 (2): 42–46, 17–19.
- Granviken, Alf, Wegger Strømmen & Inge Tjøstheim (1995) *Bruk av norske styrker i utlandet*. FFI/Rapport -95/01661. Kjeller: Norwegian Defence Research Establishment.
- Gray, Colin S. (2007) «Out of the Wilderness: Prime Time for Strategic Culture». *Comparative Strategy*, 26 (1): 1–20.
- Græger, Nina (2007) *Norsk forsvarsdiskurs 1990–2005: Internasjonalisering av Forsvaret*. Doktoravhandling, Universitetet i Oslo.
- Græger, Nina (2009) «Norsk forsvarsdiskurs post-1990. Internasjonalisering og nasjonalt forsvar i nytt samspill». *Internasjonal Politikk*, 67 (3): 351–379.
- Græger, Nina & Halvard Leira (2005) «Norwegian Strategic Culture after World War II: From a Local to a Global Perspective». *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, 40 (1): 45–66.
- Haugen, Roar J. (2000) «Landforsvarets fremtid – oppgaver, struktur og rollefordeling» i Tønne Huitfeldt (red.) *Forsvaret i en ny tid. Utgitt i anledning Oslo Militære Samfunds 175-års jubileum 1. mars 2000*. Oslo: Oslo Militære Samfund.
- Heurlin, Bertel (2004) *Riget, magten og militæret: Dansk forsvars- og sikkerhetspolitikk under forsvarskommissionerne af 1988 og af 1997*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Heurlin, Bertel (2007) «Forsvar og sikkerhed i Norden: Ligheder og forskelle hos de nordiske lande» i Bertel Heurlin (red.) *Nationen eller Verden? De nordiske landes forsvar i dag*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Holm, Hans-Henrik (2002) «Danish foreign policy activism: the rise and the decline» i Bertel Heurlin & Hans Mouritzen (red.) *Danish Foreign Policy Yearbook 2002*. København: Danish Institute for International Studies.
- Holst, Johan Jørgen (1991) «Aktuelle forsvars- og sikkerhetspolitiske utfordringer: foredrag i Oslo Militære Samfund den 7. jan. 1991». *Norsk Militært Tidsskrift*, 161 (2): 1–8.
- Holst, Johan Jørgen (1992) «Security Policy for the 1990s» i T. D. Bridge & A. K. Slade (red.) *Defence Forces of Norway*. Tavistock, Devon: AQ & DJ Publications.
- Hoppe, Christian (1994) «Danmarks østpolitikk» i Nikolaj Petersen & Christian Thune (red.) *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1993*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Howlett, Darryl & John Glenn (2005) «Epilogue: Nordic Strategic Culture». *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, 40 (1): 121–140.
- Hækkerup, Hans (2002) *På skansen: Dansk forsvarspolitik fra Murens fald til Kosovo*. København: Lindhardt & Ringhof.
- Haaland, Torunn Laugen (2008) «Small Forces with a Global Outreach: Role Perceptions in the Norwegian Armed Forces after the Cold War». Doktoravhandling, Universitetet i Oslo.
- International Institute for Strategic Studies (1989) *The Military Balance 1989–1990*. London: Brassey's for The International Institute for Strategic Studies.
- International Institute for Strategic Studies (2000) *The Military Balance 2000–2001*. London: Oxford University Press for The International Institute for Strategic Studies.
- International Institute for Strategic Studies (2010) *The Military Balance 2010*. London: Oxford University Press for The International Institute for Strategic Studies.
- Jakobsen, Peter Viggo (2005) «Stealing the Show: Peace Operations and Danish Defence Transformation after the Cold War» i Timothy Edmunds & Marjan

- Malešič (red.) *Defence Transformation in Europe: Evolving Military Roles*. Amsterdam & Washington, D.C.: IOS Press.
- Jakobsen, Peter Viggo (2006a) «Fra Palæstina til Afghanistan – danske soldater i international tjeneste 1945–2005» i Peter Viggo Jakobsen & Rasmus Mariager (red.) *Hvor som helst i det britiske verdensrike: Danske frivillige i britisk tjeneste 1945–48*. København: Dansk Institut for Internationale Studier.
- Jakobsen, Peter Viggo (2006b) *Nordic Approaches to Peace Operations: A New Model in the Making?* London & New York: Routledge.
- Jensen, Kurt Birger (2004) «Danmarks fremtidige flåde». *Militært Tidsskrift*, 133 (3): 458–464.
- Kiærskou, Poul (2003) «Forberedelse til indsættelse i den internationale mission». *Militært Tidsskrift*, 132 (4): 558–566.
- Knudsen, Olav F. (1996) «Policy, Politics and Analysis: Summing Up» i Olav F. Knudsen (red.) *Strategic Analysis and the Management of Power: Johan Jørgen Holst, the Cold War and the New Europe*. Basingstoke: Macmillan Press.
- Kosmo, Jørgen (1996) «Langsiktige utfordringer for Forsvaret: Foredrag i Oslo Militære Samfund 8. jan. 1996». *Norsk Militært Tidsskrift*, 165 (2): 1–9.
- Kvist, Jakob & Jon Bloch Skipper (2007) *Udenrigsminister: Seks politiske portretter*. København: People's Press.
- Kaae, Martin & Jesper Nissen (2008) *Vejen til Iraq: Hvorfor gik Danmark i krig?* København: Gads Forlag.
- Lange, Even, Helge Pharo & Øyvind Østerud (2009) «Utenrikspolitikken etter den kalde krigen» i Even Lange, Helge Pharo & Øyvind Østerud (red.) *Vendepunkter i norsk utenrikspolitik: Nye internasjonale vilkår etter den kalde krigen*. Oslo: Unipub.
- Leira, Halvard (2004). «'Hele vort Folk er naturlige og fødte Fredsvenner'. Norsk fredstenkning fram til 1906». *Historisk tidsskrift* 83 (2): 153–180.
- Leira, Halvard (2005). «Folket og freden: Utviklingstrekk i norsk fredsdiskurs 1890–2005». *Internasjonal Politikk*, 63 (2–3): 135–160.
- Liland, Frode & Helge Ø. Pharo (1999) «Norge og striden om NATOs geografiske virkeområde» i Chris Prebens & Nils Skarland (red.) *NATO 50 år: Norsk sikkerhetspolitikk med NATO gjennom 50 år*. Oslo: Den norske Atlanterhavskomité.
- Lyng, Jørgen, Ib Faurby, Adam Helms, Paul B. Krogen, Viggo B. A. Ramlau, Niels K. Skov & Erik H. Sørensen (2000) *Ved forenede kræfter: Forsvarets øverste militære ledelse, Forsvarschefembedet og forsvarets utvikling 1950–2000*. Vedbæk: Forsvarskommandoen.
- Macmillan, Alan & Ken Booth (1999) «Strategic Culture – Framework for Analysis» i Ken Booth & Russell Trood (red.) *Strategic Cultures in the Asia–Pacific Region*. London: Macmillan.
- Mevik, Leif (1999) *Det nye NATO: en personlig beretning*. Bergen: Eide forlag.
- Moen, John Arne (2001a) «Forsvarsministeren: – Trusselen om invasjon er forsvunnet». *Aftenposten Morgen*, 11. februar.
- Moen, John Arne (2001b) «TEMA Total omlegging». *Aftenposten Morgen*, 14. februar.
- Mouritzen, Hans (1997) «Denmark in the Post-Cold War Era: The Salient Action Spheres» i Hans Mouritzen & Bertel Heurlin (red.) *Danish Foreign Policy Yearbook 1997*. København: Danish Institute of International Affairs.
- Mouritzen, Hans (2006) «The Nordic-Baltic Area: Divisive Geopolitics at Work». *Cambridge Review of International Affairs*, 19 (3): 495–511.

- Mouritzen, Hans (2007) «Denmark's Super Atlanticism». *Journal of Transatlantic Studies*, 5 (2): 155–167.
- Mouritzen, Hans (2009) «Past versus Present Geopolitics: Cautiously Opening the Realist Door to the Past» i Annette Freyberg-Inan, Ewan Harrison & Patrick James (red.) *Rethinking Realism in International Relations: Between Tradition and Innovation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Møller, Lars R. (2001) *Operation Bøllebank: Soldater i kamp*. København: Høst & Sønns Forlag.
- NATO Defence Policy and Planning Division (2007) «NATO-Russia Compendium of Financial and Economic Data Relating to Defence». Brussels: NATO.
- Neumann, Iver B. & Ståle Ulriksen (1997) «Norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk» i Torbjørn L. Knutsen, Gunnar Sørbø & Svein Gjerdåker (red.) *Norges utenrikspolitikk*. Bergen: Chr. Michelsens Institutt/Cappelen Akademisk Forlag.
- NTB (2000) «Godal: Forsvaret i ubalanse». *Aftenposten Morgen*, 30. november.
- NTB (2001) «Godal: Ny virkelighet krever omlegging». *Norsk Telegrambyrå*, 8. januar.
- Nørby, Søren (2006) *Det danske forsvar: Opgaver, udstyr og mandskab i det nye årtusind*. København: Aschehoug Dansk Forlag.
- Petersen, Niels Helveg (1996) «Udenrigsministerens kommentar i 'Berlingske Tidende' den 5. oktober 1995» i Svend Aage Christensen & Ole Wæver (red.) *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1995*. København: Dansk Udenrigspolitisk Institut.
- Petersen, Nikolaj (1995) «Adapting to Change: Danish Security Policy after the Cold War» i Birthe Hansen (red.) *European Security – 2000*. København: Copenhagen Political Studies Press.
- Petersen, Nikolaj (2004) *Europæisk og globalt engagement, 1973–2003*. Dansk Udenrigspolitisk Historie. København: Gyldendal Leksikon.
- Pharo, Helge Ø. (1994) «Scandinavia» i David Reynolds (red.) *The Origins of the Cold War in Europe*. New Haven & London: Yale University Press.
- Pharo, Per Fr. I. (2000) *Norge på Balkan 1990–1999: «Lessons learned»*. IFS Info. Oslo: Norwegian Institute for Defence Studies.
- Rasmussen, Anders Fogh, Leszek Miller, Peter Medgyessy, Václav Havel, Tony Blair, Silvio Berlusconi, José Manuel Durão Barroso & José María Aznar (2003) «Europe and America must stand united». *The Times*, 30. januar.
- Rasmussen, Mikkel Vedby (2005) «'What's the Use of It?': Danish Strategic Culture and the Utility of Armed Force». *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association*, 40 (1): 67–89.
- Rasmussen, Per Amnitzbøl (1993) *For fredens skyld*. København: Forsvarets Oplysnings- og Velfærdstjeneste.
- Rein, Torolf (1991) «Forsvaret, status og perspektiv i en omverden i endring: Foredrag av Forsvarssjefen i Oslo Militære Samfund den 14. okt. 1991». *Norsk Militært Tidsskrift*, 161 (12): 1–10.
- Riste, Olav (2005) *Norway's Foreign Relations – A History*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rynning, Sten (2003) «Denmark as a Strategic Actor? Danish Security Policy after September 11» i Per Carlsen & Hans Mouritzen (red.) *Danish Foreign Policy Yearbook 2003*. København: Danish Institute for International Studies.
- Saxi, Håkon Lunde (2010) *Norwegian and Danish defence policy: A comparative study of the post-Cold War era*. Defence and Security Studies no. 1. Oslo: Norwegian Institute for Defence Studies.

- Scheibye, Ulf (2000) «Fremtidens hjemmevern». *Militært Tidsskrift*, 129 (3): 260–266.
- Skånland, Øystein Haga (2009) «Norsk utenrikspolitik i fredens tegn: en diskursanalyse». *Internasjonal Politikk*, 67 (3): 321–348.
- Snyder, Jack L. (1977) *The Soviet Strategic Culture: Implications for Limited Nuclear Operations, R-2154-AF*. Santa Monica, CA: Rand.
- Solli, Arne (1998) «Forsvaret ved et veiskille». *Norsk Militært Tidsskrift*, 167 (12): 4–10.
- Strøm-Erichsen, Anne-Grete (2007) «Hvorfor vi sender soldater utenlands». *Dagbladet*, 19. mars.
- Støre, Jonas Gahr (2008) *Å gjøre en forskjell: Refleksjoner fra en norsk utenriksminister*. Oslo: Cappelen Damm.
- Sundgot, Kjell (1982) «Det militære forsvar» i Finn Sollie, Bjørn Egge & Thorleif Stokke (red.) *Norsk forsvars- og sikkerhetspolitikk*. Oslo: Tanum-Norli.
- Særmark-Thomsen, Finn (2008) *Troldmandens lærling: Et soldaterliv*. København: Eget forlag.
- Sæveraas, Torgeir E. & Kjetil Henriksen (2007) *Et militært universalmiddel? Amerikansk «Maneuver Warfare» og norsk doktrineutvikling*. Oslo File on Defence and Security no. 1. Oslo: Norwegian Institute for Defence Studies.
- Tamnes, Rolf (1997) *Norsk utenrikspolitikks historie: Oljealder 1965–1995*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Tamnes, Rolf (2001) «The Strategic Importance of the High North during the Cold War» i Gustav Schmidt (red.) *A History of NATO – The First Fifty Years (Volume 3)*. Basingstoke & New York: Palgrave.
- Tuathail, Gearóid Ó (1999) «Understanding critical geopolitics: Geopolitics and risk society». *Journal of Strategic Studies*, 22 (2/3): 107–124.
- Tuathail, Gearóid Ó (2006) «General Introduction: Thinking Critically about Geopolitics» i Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby & Paul Routledge (red.) *The Geopolitics Reader*. London: Routledge.
- Ulriksen, Ståle (2002) *Den norske forsvarstradisjonen: Militærmakt eller folkeforsvar?* Oslo: Pax Forlag.
- Ulriksen, Ståle (2007) «Brydningstid – paradigmeskiftet i det norske forsvar (2001–2005)» i Bertel Heurlin (red.) *Nationen eller Verden? De nordiske landes forsvær i dag*. København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Utenriksdepartementet (2003) «Irak. Norske militære bidrag til stabiliseringsstyrken. Folkerettslige aspekter». Oslo: Utenriksdepartementet.
- Utenriksdepartementet (2008–2009) *Interesser, ansvar og muligheter: Hovedlinjer i norsk utenrikspolitik*. Stortingsmelding nr. 15. Oslo: Utenriksdepartementet.
- Villaume, Poul (2006) «Aktivism – eller tilpasning?». *Politiken*, 24. september.
- Vinding, Anne, Camilla Ryste & Ingunn Andersen (2006) «Norge sier nei til NATO». *Verdens Gang*, 18. oktober.
- Volden, S. C. (2007) *Danske hærordninger etter 2. Verdenskrig i nationalt og internasjonalt perspektiv*. Karup: Hærens Operative Kommando.
- Wilson, Peter H. (2008) «Defining Military Culture». *The Journal of Military History*, 72 (1): 11–41.
- Wivel, Anders (2005) «Between Paradise and Power: Denmark's Transatlantic Dilemma». *Security Dialogue*, 36 (3): 417–421.